

Герой нашого часу (фрагменти)

Михайло Лермонтов

ГЕРОЙ НАШОГО ЧАСУ

(скорочений текст українською мовою в перекладі Олексія Кундзіча)

У кожній книзі передмова є перша і водночас остання річ; вона править або за пояснення мети твору, або за виправдання й відповідь на критику.

Ця книга ще недавно випробувала на собі нещасну довірливість деяких читачів і навіть журналів до буквального значення слів. Деякі страшенно образились, і не на жарт, що їм у приклад ставлять таку аморальну людину, як Герой Нашого Часу; інші дуже тонко зауважували, що автор намалював свій портрет і портрети своїх знайомих...

Герой Нашого Часу, шановні панове мої, справді-таки, портрет, але не однієї людини: це портрет, складений з пороків усього нашого покоління, в повному їх розвитку. Ви мені знову скажете, що людина не може бути така погана, а я вам скажу, що коли ви вірили в можливість існування всіх трагічних та романтичних лиходіїв, чому ж ви не вірите в дійсність Печоріна? Коли ви милувалися з вигадок значно жахливіших і потворніших, чому ж цей характер, навіть як вигадка, не знаходить у вас пощади? Чи не тому, бува, що в ньому більше правди, ніж ви б того бажали?..

Ви скажете, що моральність від цього не виграє? Даруйте. Досить людей годували солодощами; в них від цього зіпсувався шлунок: треба гірких ліків, дошкульних істин. Та не думайте, проте, після цього, щоб автор цієї книги мав будь-коли горду мрію зробитися виправлячем людських пороків. Хай його Бог боронить від такого неуцтва! Йому просто було весело малювати сучасну людину, якою він її розуміє і, на його й ваше нещастя, надто часто зустрічав.

ЧАСТИНА ПЕРША

I

БЕЛА

Під час подорожі Кавказом оповідач зустрівся зі штабс-капітаном Максимом Максимовичем, що добре знав місцеві звичаї та мінливу гірську погоду, і попросив його розповісти якусь цікаву історію. Максим Максимович розповів про молодого офіцера Григорія Олександровича Печоріна. Славний був хлопець, тільки трошки чудний. Так, наприклад, у дощик, у холод цілий день на полюванні; всі перемерзнуть, потомляться — а йому нічого. А іноді сидить у себе в кімнаті, вітер віє, запевняє, що застудився; віконницею стукне, він здригнеться і зблідне, хоч ходив на вепра сам на сам; бувало, цілими годинами слова не витягнеш, зате вже іноді як почне розповідати, то качатимешся зо сміху. Він видавався людиною, якій на роду написано потрапляти до різних історій.

Поблизу російської фортеці жив місцевий князь, що покликав Максима Максимовича на весілля доньки. Штабс-капітан узяв туди Печоріна, який зустрів там шістнадцятирічну доньку князя Белу. Вона була гарна: висока, тоненька, очі чорні, як у

гірської сарни, так і заглядали вам у душу. На весіллі був і Казбич, що мав чудового коня, яким дуже пишався. Максим Максимович підслухав, як Азамат, п'ятнадцятирічний син господаря, пропонував Казбичу викрасти для нього сестру в обмін на коня. Дізнавшись про це, Печорін запропонував допомогти Азамату, і той віддав йому Белу.

Спочатку Бела ніяк не реагувала на знаки прихильності Печоріна, який побився об заклад з Максимом Максимовичем, що через тиждень дівчина стане до нього прихильною. Оскільки звабити Белу коштовними дарунками не вдалося, Печорін зробив вигляд, що залишає її у фортеці господинею всього її майна, а сам їде світ за очі шукати смерті. Бела кинулася йому на шию.

Уважаючи, що Азамат викрав його коня з дозволу батька, Казбич підстеріг князя і вбив його.

Максим Максимович звик до Бели, як до дочки. Печорін убирав її, як лялечку, пестив і лелівав, і вона покращала, просто диво; з обличчя і з рук зійшла засмага, рум'янець розігрався на щоках... Їй довго не говорили про смерть батька, коли ж сказали, вона днів зо два поплакала, а потім забула...

Белі почало здаватися, що Печорін її не кохає. Щоб розважити її, Максим Максимович пішов з дівчиною прогулятися на вал, звідки Бела побачила Казбича на батьковому коні. Коли Печорін повернувся з полювання, Максим Максимович просив його бути обережним, адже Казбич, який хотів свататися до Бели, скоріше за все впізнав її і помститься Печоріну за допомогу Азама-ту. Печорін відповів, що спричиняє нещастя багатьох людей, бо має "нещасний характер" і його "душу зіпсував світ".

Повертаючись із полювання, Максим Максимович і Печорін побачили вершника, який віз на сидлі щось біле, і погналися за ним. Це був Казбич. Печорін підстрелив його коня. Казбич зіскочив на землю з Белою на руках і ударив її кинджалом у спину. Коли дівчина померла, Печорін довго хворів, схуд, місяців через три його перевели в полк до Грузії. З того часу Максим Максимович його не бачив.

Через деякий час оповідач у придорожньому готелі зустрівся з Максимом Максимовичем. Туди ж приїхав і Печорін, який направлявся до Персії. Максим Максимович з нетерпінням чекав зустрічі з Григорієм Олександровичем. Але той не йшов. Коли оповідач побачив, що Печорін зібрався від'їжджати, покликав Максима Максимовича. Його вразили очі Печоріна, які не сміялися, коли сміявся він. Печорін холодно привітався з Максимом Максимовичем і зблід, коли штабс-капітан згадав про Белу. Ображений Максим Максимович передав оповідачеві папери Печоріна. Дізнавшись про смерть Печоріна, оповідач вирішив надрукувати їх, бо "історія душі людської. ледве чи не цікавіша й не корисніша за історію цілого народу, особливо коли вона — наслідок спостережень розуму дозрілого над самим собою і коли її писано без честолобного бажання викликати співчуття чи подив". До того ж читачі, можливо, знайдуть у записках виправдання вчинкам, у яких звинувачували людину (Печоріна). Далі оповідь ведеться від імені Печоріна.

По дорозі на Кавказ Печорін зупиняється у містечку Тамань на три дні. Він починає

слідувати за місцевими контрабандистами і фактично руйнує їхнє життя. Покидаючи Тамань, Печорін питає сам у себе: "І нащо було долі кинути мене в мирне коло чесних контрабандистів? Як камінь, кинутий на гладеньке плесо, я стривожив їхній спокій і, як камінь, мало сам не пішов на дно!"

ЧАСТИНА ДРУГА (Закінчення журналу Печоріна)

II

КНЯЖНА МЕРІ

11 травня.

Вчора я приїхав до П'ятигорська, найняв квартиру край міста, на найвищому місці, біля самого Машука: під час грози хмари спускатимуться до мого даху. Сьогодні о п'ятій ранку, коли я відчинив вікно, моя кімната наповнилася пахощами квітів, що ростуть у скромному палісаднику. Віти черешень в квіту дивляться в мої вікна, і вітер іноді засипає мій письмовий стіл їх білими пелюстками. Краєвид з трьох боків у мене чудесний. На захід п'ятиглавий Бешту синіє, як "остання хмарина недавньої бурі"¹; на північ височить Машук, як кошлата персидська шапка, і закриває всю цю частину небосхилу; на схід дивитися веселіше:

внизу переді мною рябіє чистеньке новеньке містечко, шумлять цілющі джерела, гомонить різномовний натовп, — а там, далі, амфітеатром громадаються гори все синіші й туманніші, а на краю обрію тягнеться срібний ланцюг снігових вершин, починаючись Казбеком і кінчаючись двоглавим Ельбрусом... Весело жити на такій землі! Якесь втішне почуття розлите в усіх моїх жилах. Повітря чисте і свіже, як поцілунок дитини; сонце яскраве, небо синє — чого б, здається, більше? нащо тут пристрасті, бажання, жалі?.. Однак пора. Піду до Єлисаветинського джерела: там, кажуть, вранці збирається все водяне товариство.

* * *

Спустившись у середину міста, я пішов бульваром, де зустрів кілька сумних груп, які поволі йшли під гору; то були здебільшого сімейства степових поміщиків; про це можна було відразу догадатися по витертих, старомодних сюртуках чоловіків і по вишуканих вбраннях дружин та дочок; видно, в них уся водяна молодь була вже на переліку, бо на мене вони подивилися з ніжною цікавістю: петербурзький крій сюртука ввів їх в оману, та, скоро пізнавши армійські еполети, вони люто одвернулися.

Нарешті, ось і криниця!.. На майданчику поблизу неї збудовано будиночок з червоним дахом над ванною, а далі галерея, де гуляють під час дощу. Кілька поранених офіцерів сиділи на лавці, підібравши милиці, — бліді, сумні. Кілька дам швидкими кроками ходили туди й сюди по майданчику, чекаючи дії вод. Між ними було двоє-троє гарненьких личок. Під виноградними алеями, що вкривають схил Машука, мелькали коли-не-коли строкаті капелюшки охочих до усамітнення вдвох, бо завжди біля такого капелюшка я помічав або військовий кашкет, або потворний круглий капелюх. На крутій скелі, де збудовано павільйон, називаний Еоловою Арфою, стовбичили любителі краєвидів і наводили телескоп на Ельбрус...

Я зупинився, задихавшись, на краю гори і, спершись плечем на ріг будиночка, почав

розглядати мальовничу околицю, як раптом чую за собою знайомий голос:

— Печорін! Давно ти тут?

Обертаюся: Грушницький! Ми обнялися. Я познайомився з ним у діючому загоні. Він був поранений кулею в ногу й поїхав на води з тиждень раніш за мене.

Грушницький — юнкер. Він лише рік на службі, носить, з особливого виду франтівства, товсту солдатську шинелю. У нього георгіївський солдатський хрестик. Він гарної статури, смаглявий і чорноволосий; йому на вигляд можна дати двадцять п'ять років, хоч йому ледве чи є двадцять один. Він закидає голову назад, коли говорить, і щохвилино крутить вуса лівою рукою, бо правою спирається на милицю. Говорить він швидко й вишукано: він з тих людей, які на всі випадки життя мають готові пишні фрази, яких просто прекрасне не зворушує і які пихато драпіруються в незвичайні почуття, високі пристрасті й виняткові страждання. Створювати ефект — їх насолода; вони подобаються романтичним провінціалкам до нестями. Під старість вони робляться або мирними поміщиками, або п'яницями — іноді тим і другим. В їхній душі часто багато добрих властивостей, але ні на гріш поезії. Грушницького пристрасть була декламувати: він закидав вас словами, скоро розмова виходила з кола звичайних понять; сперечатися з ним я ніколи не міг. Він не відповідає на ваші заперечення, він вас не

слухає. Тільки-но ви зупинитесь, він починає довгу тираду, яка, очевидно, має якийсь зв'язок з тим, що ви сказали, але яка насправді є лише продовженням його власної промови.

Він досить дотепний: епіграми його часто забавні, але ніколи не бувають влучні і злі: він нікого не вб'є одним словом; він не знає людей і їхніх слабких струн, бо займався ціле життя самим собою. Його мета — зробитися героєм роману. Він так часто намагався запевнити інших у тому, що він істота, не створена для світу, приречена на якісь таємні страждання, що він сам майже впевнився в цьому. Тим-то він так гордо носить свою товсту солдатську шинелю. Я його зрозумів, і він за це мене не любить, хоч зовнішньо ми в якнайдружніших взаєминах. Грушницький має репутацію надзвичайно хороброї людини; я його бачив у бою: він махає шаблею, вигукує і кидається вперед, зажмуривши очі. Це якась неросійська хоробрість!..

Я його також не люблю: я почуваю, що ми коли-небудь стикнемося з ним на вузькій дорозі, і одному з нас не минути біди.

Приїзд його на Кавказ — також наслідок його романтичного фанатизму: я певен, що напередодні від'їзду з батьківського села він казав з похмурим виглядом якій-небудь гарненькій сусідці, що він їде не так, просто, служити, а що шукає смерті, бо... тут він, певне, затулив очі рукою і продовжував так: "Ні, ви (або ти) цього не повинні знати! Ваша чиста душа здригнеться! Та й нащо? Що я для вас? Чи зрозумієте ви мене?.." і так далі.

Він мені сам казав, що причина, яка спонукала його вступити в К. полк, залишиться вічною таємницею між ним і небесами.

А втім, Грушницький у ті хвилини, коли скидає трагічну мантию, досить милий і

кумедний. Мені цікаво бачити його з жінками: отут він, я гадаю, старається!

До криниці підійшли дві дами. Грушницький повідомив, що це княгиня Ліговська та її дочка Мері. Вони тут лише три дні. Грушницький не хоче з ними знайомитися, бо гордовиті аристократи дивляться на армійців, як на дикунів.

... В цей час дами відійшли від колодязя й порівнялися з нами. Грушницький встиг прибрати драматичну позу з допомогою милиці і голосно відповів мені по-французькому:

— Mon eher, je hais les hommes pour ne pas les mepriser, car autrement la vie serait une farce trop degoUtante¹.

Гарненька княжна обернулася й обдарувала промовця довгим цікавим поглядом. Вираз цього погляду був незрозумілий, але не глузливий, і з цим я внутрішньо від душі поздоровив його.

— Ця княжна Мері прегарненька, — сказав я йому. — В неї такі оксамитні очі, — саме оксамитні: я тобі раджу присвоїти цей вислів, говорячи про її очі; нижні й верхні вії такі довгі, що сонячне проміння не відбивається в її зіницях. Я люблю ці очі без блиску: вони такі м'які, вони немовби тебе гладять... А втім, здається, в її обличчі тільки й є хорошого... А що, в неї зуби білі? Це дуже багато важить! Жаль, що вона не усміхнулася на твою пишну фразу.

— Ти говориш про гарненьку жінку, як про англійського коня, — сказав Грушницький з обуренням.

— Mon cher, — відповів я йому, намагаючись підібратися під його тон, — je méprise les femmes pour ne pas les aimer, car autrement la vie serait un mélodrame trop ridicule¹.

Я повернувся й пішов від нього геть. З півгодини гуляв я по виноградних алеях, по вапнякових скелях і по звислих між ними чагарниках...

Біля джерела Печорін став свідком цікавої сцени. Грушницький упустив свою склянку на землю. Хвора нога не давала йому змоги нахилитися за нею. Тоді княжна Мері підняла склянку і віддала Грушницькому. Юнкер був зворушений благородством княжни. Печоріну, навпаки, хотілося його подратувати.

13 травня.

Нині вранці зайшов до мене лікар; його ім'я Вернер, але він росіянин. Що тут дивного? Я знав одного Іванова, який був німець.

Вернер — людина варта уваги з багатьох причин. Він скептик і матеріаліст, як майже всі медики, а разом з тим і поет, і не на жарт, — поет на ділі завжди і часто на словах, хоч зроду не написав двох рядків вірша. Він вивчав усі живі струни серця людського, як вивчають жили трупа, але ніколи не вмів він скористатися своїм знанням; так іноді прекрасний анатом не вміє вилікувати від лихоманки! Звичайно Вернер нишком глузував зі своїх хворих; але я раз бачив, як він плакав над солдатом, який помирав... Він був бідний, мріяв про мільйони, а для грошей не зробив би зайвого кроку: він мені раз казав, що скоріше зробить послугу ворогові, ніж другові, бо це означало б продавати свою добродійність, тимчасом як ненависть тільки посилиться відповідно до великодушності противника. В нього був злий язик: під вивіскою його епіграми не один

добряк набув слави вульгарного дурня; його суперники, заздрі водяні медики, розпустили чутку, ніби він малює карикатури на своїх хворих, — хворі оскаженіли, майже всі йому відмовили. Його приятелі, тобто всі істинно порядні люди, що служили на Кавказі, марно намагалися відновити його занепад.

Його зовнішність була з тих, які з першого погляду вражають неприємно, але які подобаються згодом, коли око навчиться читати в неправильних рисах відбиток душі випробуваної і високої. Бували приклади, що жінки закохувалися в таких людей до божевілля і не проміняли б їхньої потворності на красу найсвіжіших і найрожевіших евідіонів²; треба віддати справедливість жінкам: вони мають інстинкт краси душевної; через те от, можливо, люди, подібні до Вернера, так пристрасно люблять жінок.

Вернер був малий на зріст, і худий, і кволий, як дитина; одна нога в нього була коротша за другу, як у Байрона; в порівнянні з тулубом голова його здавалась величезною; він стриг волосся під гребінець, і нерівності його черепа, оголені таким чином, вразили б френолога чудним сплетінням протилежних нахилів. Його маленькі чорні очі, завжди неспокійні, намагались проникнути у ваші думки. В його одягу помітно було смак і охайність; його худорляві, маленькі й жилаві руки красувалися у світло-жовтих рукавичках. Його сюртук, галстук і жилет були завжди чорного кольору. Молодь прозвала його Мефістофелем; він вдавав, ніби сердиться за це прізвисько, але насправді воно тішило його самолюбство. Ми один одного скоро зрозуміли і стали приятелями, бо до дружби я не здатний: з двох друзів завжди один раб другого, хоч часто жоден з них у цьому собі не признається; рабом я бути не можу, а панувати в цьому випадку — справа стомлива, бо треба разом з цим і обманювати; і до того ж у мене є лакеї і гроші! Ось як ми зробилися приятелями: я зустрів Вернера в С... серед численного й галасливого кола молоді; розмова набрала наприкінці вечора філософсько-метафізичного напрямку; розмовляли про переконання: кожен був переконаний у всякій всячині.

— Щодо мене, то я переконаний лише в одному... — сказав лікар.

— У чому ж це? — спитав я, бажаючи почути думку людини, яка досі мовчала.

— У тому, — відповів він, — що рано чи пізно, одного чудового ранку я помру.

— Я багатший за вас, — сказав я, — в мене, крім цього, є ще переконання — саме те, що я одного прегидкого вечора мав нещастя народитися.

Усі вважали, що ми говоримо нісенітницю, а, далєбі, ніхто з них нічого розумнішого за це не сказав. З цієї хвилини ми відзначили в натовпі один одного. Ми часто сходилися разом і розмовляли вдвох про абстрактні речі дуже серйозно, поки не помічали обидва, що ми взаємно один одного морочимо. Тоді, подивившись значуще один одному в очі, як робили римські авгури¹,

за словами Цицерона, ми починали реготати і, нареготавшись, розходилися задоволені зі свого вечора.

Я лежав на дивані, втупивши очі в стелю і заклавши руки під потилицю, коли Вернер увійшов до моєї кімнати. Він сів у крісло, поставив палицю в куток, позіхнув і повідомив, що надворі стає гаряче. Я відповів, що мене непокоять мухи, — і ми обидва

замовкли.

— Зауважте, любий лікарю, — сказав я, — що без дурнів було б на світі дуже нудно... Подивіться, ось нас двоє розумних людей; ми знаємо зарані, що про все можна сперечатися до безконечності, і тому не сперечаємось; ми знаємо майже всі потаємні думки один одного; одне слово — для нас ціла історія; бачимо зерно кожного нашого почуття крізь потрійну оболонку. Печальне для нас смішне, смішне — сумне, а взагалі, правду кажучи, ми до всього досить байдужі, крім самих себе. Отже, обміну почуттів і думок між нами не може бути: ми знаємо один про одного все, що хочемо знати, і знати більше не хочемо; залишається один спосіб: розповідати новини. Скажіть же мені яку-небудь новину.

Вернер повідомив, що княжна вважає Грушницького, який одягнений у солдатську шинелю, розжалуваним у солдати за дуель. Княгиня зацікавилася Печоріним, бо його історія наробила в Петербурзі багато галасу. Мері слухала матір із цікавістю. Лікар зауважив, що Печорін став в її уяві героєм роману в новому стилі. Ще Вернер зустрів у Ліговських блондинку середнього зросту з правильними рисами обличчя і чорною родимкою на правій щоці.

...Коли він пішов, страшенний смуток стис мені серце. Чи доля нас звела знову на Кавказі, чи вона навмисне сюди приїхала, знаючи, що мене зустріне?.. і як ми зустрінемося?.. і потім, чи вона це?.. Мої передчуття ніколи мене не вводили в оману. Нема на світі людини, над якою минуле набувало б такої влади, як наді мною. Кожне нагадування про минулу печаль чи радість болісно вдаряє в мою душу і викликає в ній усе ті ж звуки... Я по-дурному створений: нічого не забуваю — нічого!

По обіді Печорін пішов на бульвар. Навколо княгині та її доньки був чималий гурт молоді. Григорій Олександрович зупинив двох знайомих офіцерів і почав з ними дотепну розмову. Потроху всі з кола княжни приєдналися до гуртка Печоріна. Він зрозумів, що княжна не на жарт розсердилася на нього.

Грушницький стежив за нею, як хижий звір, і не впускав її з ока: закладаюся, що завтра він буде просити, щоб його хто-небудь відрекомендував княгині. Вона буде дуже рада, бо їй нудно.

16 травня.

Протягом двох днів мої справи страшенно просунулися. Княжна мене остаточно ненавидить; мені вже переповідали дві-три епіграми в мою адресу, досить дошкульні, але водночас дуже приємні. Їй страшенно чудно, що я, який звик до хорошого товариства, який в таких близьких стосунках з її петербурзькими кузинами й тітоньками, не намагаюсь познайомитися з нею. Ми зустрічаємось щодня біля колодязя, на бульварі; я докладаю всіх своїх сил на те, щоб відтягати її залицяльників, блискучих ад'ютантів, блідих москвичів та інших, — і мені майже завжди щастить. Я завжди ненавидів гостей у себе: тепер у мене щодня повна хата, обідають, вечеряють, грають — і, який жаль, моє шампанське тріумфує над силою магнетичних її оченят!

Вчора я її зустрів у магазині Челахова; вона торгувала чудовий персидський килим. Княжна просила свою матусю не скупитися: цей килим так прикрасив би її кабінет!.. Я

дав 40 карбованців зайвих і перекупив його; за це я був нагороджений поглядом, у якому виблискувала найчарівніша лють. Під обід я велів навмисне провести повз її вікна мого черкеського коня, вкритого цим килимом. Вернер саме був у них і казав мені, що ефект цієї сцени був щонайдраматичніший. Княжна хоче проповідувати проти мене ополчення; я навіть помітив, що вже два ад'ютанти при ній зі мною дуже сухо вітаються, проте щодня в мене обідають.

Грушницький прибрав таємничого вигляду: ходить, закинувши руки за спину, й нікого не пізнає; нога його враз видужала: він ледве кульгає. Він знайшов нагоду стати до розмови з княгинею і сказати якийсь комплімент княжні; вона, мабуть, не дуже вибаглива, бо з того часу відповідає на його уклін з дуже привітною усмішкою.

— Ти категорично не хочеш познайомитися з Ліговськими? — спитав він мене вчора.

— Категорично.

— Та що ти! Найприємніший дім на водах! Усе тутешнє найкраще товариство...

— Мій друже, мені й нетутешнє страшенно набридло. А ти в них буваєш?

— Ні ще; я розмовляв з княжною разів зо два, чи й більше, але знаєш, якось напрошуватись в дім ніяково, хоч тут це й заведено... Інша річ, якби я носив еполети...

— Годі-бо! таж ти так багато інтересніший! Ти просто не вмієш користатися зі свого вигідного становища... Та солдатська шинеля в очах кожної чутливої панни робить тебе героєм, страдником.

Грушницький самозадоволено усміхнувся.

— Яка дурниця! — сказав він.

— Я певен, — говорив далі я, — що княжна в тебе вже закохана. Він почервонів до вух і надувся.

О самолюбство! ти важіль, яким Архімед хотів підняти земну кулю!..

— У тебе все жарти! — сказав він, вдаючи, ніби сердиться...

Треба зазначити, що Грушницький з тих людей, які, говорячи про жінку, з якою вони ледве знайомі, називають її моя Мері, моя Sophie, якщо вона мала щастя їм сподобатися.

Я прибрав серйозного вигляду і відповів йому:

— Так, вона непогана... Тільки стережись, Грушницький! Російські панни здебільшого живляться лише платонічним коханням, не примішуючи до нього думки про заміжжя; а платонічне кохання найбільш неспокійне. Княжна, здається, з тих жінок, які хочуть, щоб їх забавляли; якщо дві хвилини підряд їй буде біля тебе нудно, ти загинув безповоротно: твоє мовчання повинно збуджувати її цікавість, твоя розмова — ніколи не вдовольняти її цілком; ти повинен тривожити її щохвилино; вона десять разів прилюдно для тебе знехтує думку людей і назве це жертвою і, щоб винагородити себе за те, почне тебе мучити, а потім просто скаже, що вона тебе терпіти не може. Якщо ти над нею не набудеш влади, то навіть її перший поцілунок не дасть тобі права на другий; вона з тобою накокетується досхочу, а років через два вийде заміж за потвору з покірності до матусі, і почне тебе запевняти, що вона нещасна, що вона одну лише людину й любила, тобто тебе, але що небо не хотіло з'єднати її з милим, бо на ньому

була солдатська шинеля, хоч під тією товстою сірою шинелею билося серце пристрасне й благородне...

Грушницький ударив кулаком по столу і став ходити туди й сюди по кімнаті.

Я внутрішньо реготав і навіть разів зо два усміхнувся, але він, на щастя, цього не помітив. Ясно, що він закоханий, бо став ще більш довірливим, ніж досі; в нього навіть з'явився срібний перстень з черню, тутешньої роботи: цей перстень мені здався підозрілим... Я почав його розглядати, і що ж?.. дрібними літерами ім'я Мері було викарбуване на внутрішньому боці, а поруч — число того дня, коли вона підняла знамениту склянку. Я втаїв своє відкриття; я не хочу змушувати його до зізнання; я хочу, щоб він сам обрав мене в свої повірники, — і отут я матиму насолоду...

* * *

Сьогодні я встав пізно; приходжу до колодязя — нікого вже нема. Ставало гаряче; білі кошлаті хмарки швидко бігли від снігових гір, обіцяючи грозу; голова Машука диміла, як погашений смолоскип; круг нього звивалися й повзали, як змії, сірі клапті хмарин, затримані в своєму пориванні, ніби вони зачепилися за колючий його чагарник. Повітря було напоєне електрикою. Я заглибився в виноградну алею, що вела в грот; мені було журно. Я думав про ту молоду жінку з родимкою на щоці, про яку казав мені лікар... Чого вона тут? Та й чи вона? І чому я думаю, що це вона? І чому я навіть так певен цього? Хіба мало жінок з родимками на щоках? Міркуючи отак, я підійшов до грота. Дивлюся: в прохолодній тіні його склепіння, на кам'яній лаві сидить жінка, в солом'яному капелюшку, закутана в чорну шаль, опустивши голову на груди; капелюшок закривав її обличчя. Я хотів уже вернутися, щоб не порушувати її мрій, коли вона на мене глянула.

— Віра! — вигукнув я мимохіть. Вона здригнулася і зблідла.

— Я знала, що ви тут, — сказала вона. Я сів біля неї і взяв її за руку. Давно забутий трепет пробіг по моїх жилах при звукові цього любого голосу; вона подивилася мені в очі своїми глибокими і спокійними очима: у виразі їх була недовіра і щось схоже на докір.

— Ми давно не бачилися, — сказав я.

— Давно, і змінилися обое багато в чому!

— Отже, ти мене вже не любиш!..

— Я замужем!.. — сказала вона.

— Знову? Однак кілька років тому ця причина також існувала, а тим часом... Вона висмикнула свою руку з моєї, і щоки її запалали.

— Можливо, ти любиш свого другого чоловіка?.. Вона не відповіла й одвернулася.

— Чи він дуже ревнивий? Мовчанка.

— Що ж? Він молодий, хороший, особливо, мабуть, багатий, і ти боїшся... — Я глянув на неї і злякався; глибокий розпач відбився на її обличчі, в очах блищали сльози.

— Скажи мені, — нарешті прошепотіла вона, — тобі дуже весело мене мучити? Я б тебе повинна ненавидіти. Відтоді, як ми знаємо одне одного, ти нічого не дав мені, крім страждань... — Голос її затремтів, вона схилилась до мене й опустила голову на груди

мої.

"Можливо, — подумав я, — ти через те саме мене й любила: радощі забуваються, а печалі ніколи...".

Я її міцно пригорнув, і так ми залишалися довго. Нарешті губи наші зблизились і злилися в гарячий, п'яний поцілунок; її руки були холодні як лід, голова горіла. Тут між нами почалася одна з тих розмов, які на папері не мають значення, яких повторити не можна й не можна навіть запам'ятати: значення звуків замінює і доповнює значення слів, як в італійській опері...

Вірин чоловік, Семен Васильович Г...в, — далекий родич княгині Ліговської. Він живе з нею поруч; Віра часто буває в княгині; я їй дав слово познайомитися з Ліговськими й залицятися до княжни, щоб одвернути від неї увагу. Таким чином, мої плани нітрохи не розладналися, і мені буде весело...

Весело!.. Так, я вже пройшов той період життя душевного, коли шукають лише щастя, коли серце відчуває необхідність любити сильно і пристрасно кого-небудь, — тепер я тільки хочу, щоб мене любили, і то зовсім небагато хто; навіть мені здається, лише однієї постійної симпатії мені було б досить: жалюгідна звичка серця!..

Одне мені завжди було чудним: я ніколи не робився рабом якої жінки; навпаки, я завжди набував над їх волею і серцем непереможної влади, зовсім про це не дбаючи. Чому це? — чи тому, що я ніколи нічим дуже не дорожу і що вони кожен мить боялися випустити мене з рук? чи це — магнетичний вплив сильного організму? чи мені просто не щастило зустріти жінку з твердим характером?

Треба признатися, що я справді не люблю жінок з характером: хіба це їхнє діло!..

Щоправда, тепер згадав: один раз, один лише раз я любив жінку з твердою волею, якої ніколи не міг перемогти... Ми розлучилися ворогами, — і то, можливо, якби я зустрів її на п'ять років пізніше, ми розлучилися б інакше...

Віра хвора, дуже хвора, хоч у цьому й не признається...

Гроза застала нас у гроті і затримала зайвих півгодини. Вона не примушувала мене клястись у вірності, не питала, чи любив я інших відтоді, як ми розсталися... Вона повірила мені знову з колишньою безтурботністю, — і я її не обману: вона єдина жінка на світі, яку мені несила було б обманути. Я знаю, ми скоро розлучимося знову і, можливо, навіки: обоє підемо різними шляхами до могили; — але спогад про неї залишиться недоторканим у душі моїй; я їй це повторював завжди, і вона мені вірить, хоч каже протилежне.

Нарешті ми розлучилися; я довго стежив за нею поглядом, поки її капелюшок не зник за кущами і скелями. Серце моє болісно стислося, як після першої розлуки. О, як я зрадив з цього почуття! Чи не молодість, бува, зі своїми благодійними бурями хоче повернутись до мене знову, чи це лише її прощальний погляд, останній подарунок — на спогад?.. А смішно подумати, що на вигляд я ще хлопчик: обличчя хоч бліде, але ще свіже; тіло гнучке і струнке; густі кучері в'ються, очі горять, кров кипить...

Повернувшись додому, я сів верхи й помчав у степ; я люблю мчати на гарячому коні по високій траві, навпроти пустельного вітру; жадібно ковтаю я духмяне повітря і

вдивляюся в синю далечінь, намагаючись розібрати туманні обриси речей, які щохвилини стають дедалі яснішими. Хоч би яке горе лежало на серці, хоч би яка турбота томила думку, все за хвилину розвіється; на душі стане легко, втома тіла переможе тривогу розуму. Нема жіночого погляду, якого б я не забув, споглядаючи кучеряві гори, осяяні південним сонцем, озираючи блакитне небо чи наслухаючи гомін потоку, що падає зі скелі на скелю...

Була вже шоста година пополудні, коли згадав я, що пора обідати; кінь мій був змучений; я виїхав на дорогу... Спустившись в один з таких ярів, називаних тутешньому балками, я зупинився, щоб напоїти коня; в цей час на дорозі з'явилася блискуча й галаслива кавалькада: дами в чорних та блакитних амазонках, кавалери в костюмах, що являють суміш черкеського з нижньогородським; попереду їхав Грушницький з княжною Мері.

Дами на водах ще вірять у напади черкесів серед білого дня; мабуть, тому Грушницький поверх солдатської шинелі повісив шаблю й пару пістолетів: він був досить смішний у цьому геройському облаченні. Високий кущ закривав мене від них, але крізь листя його я міг бачити все й відгадати по виразах їх облич, що розмова була сентиментальна. Нарешті вони наблизилися до спуску; Грушницький узяв за повід коня княжни, і тоді я почув кінець їхньої розмови:

— І ви ціле життя хочете зостатися на Кавказі? — казала княжна.

— Що для мене Росія? — відповів їй кавалер. — Країна, де тисячі людей, тому що вони багатші за мене, дивитимуться на мене з презирством, тимчасом як тут — тут ця товста шинеля не перешкодила моєму знайомству з вами...

— Навпаки... — сказала княжна, зашарівшись.

Обличчя Грушницького виявило задоволення. Він говорив далі:

— Тут моє життя протече шумливо, непомітно і швидко, під кулями дикунів, і якби Бог мені щороку посилав один ясний жіночий погляд, один подібний до того...

У цей час вони порівнялися зі мною; я вдарив нагайкою коня і виїхав з-за куща...

— *Mon dieu, un Circassien!*...¹ — скрикнула княжна від жаху.

Щоб її цілком переконати в неслухності цього, я відповів по-французькому, трошки нахилившись:

— *Ne craignez rien, madame, — je ne suis pas plus dangereux que votre cavalier*². Вона збентежилась, — але через що? через свою помилку, чи

через те, що моя відповідь їй здалася зухвалою? Я бажав би, щоб останнє моє припущення було справедливе. Грушницький кинув на мене незадоволений погляд.

Пізно ввечері, тобто годині об одинадцятій, я пішов гуляти по липовій алеї бульвару. Місто спало, лише в деяких вікнах миготіли вогні. З трьох боків чорніли гребені гір, відгалуження Машука, на вершині якого лежала зловісна хмаринка; місяць підіймався на сході; вдалині срібною бахромою виблискували снігові гори. Оклики вартових перемежались з шумом гарячих джерел, спущених на ніч. Часом лункий тупіт коня розлягався по вулиці, супроводжуваний скрипом ногойської гарби і сумовитим татарським приспівом. Я сів на лавочку й замислився... Я відчував потребу вилити свої

думки в дружній розмові... але з ким?.. "Що робить тепер Віра?" — думав я... Я б дорого дав, щоб у цю хвилину потиснути її руку.

Раптом чую швидкі й нерівні кроки... Певне, Грушницький... Так і є!

— Звідки?

— Від княгині Ліговської, — сказав він дуже поважно. — Як Мері співає!..

— А знаєш що? — сказав я йому. — Можу закластися, що вона не знає, що ти юнкер; вона думає, що ти розжалуваний...

— Можливо! Що мені до того!.. — сказав він неухважно.

— Ні, я тільки так це кажу...

— А чи знаєш, що ти сьогодні її страшенно розсердив? Вона вважає, що це не-чуване зухвальство; я насилу запевнив її, що ти так добре вихований і так добре знаєш світ, що не міг мати наміру образити її; вона каже, що в тебе зухвалий погляд, що ти, мабуть, про себе дуже й дуже високої думки.

— Вона не помиляється... А ти часом не хочеш за неї вступитися?

— Мені жаль, що я не маю ще цього права...

"О-го! — подумав я. — В нього, мабуть, є вже надії..."

— А втім, для тебе ж гірше, — казав далі Грушницький, — тепер тобі важко познайомитися з ними, — а жаль! це один з найприємніших домів, які я тільки знаю...

Я внутрішньо усміхнувся...

21 травня.

Минув майже тиждень, а я ще не познайомився з Ліговськими. Чекаю нагоди. Грушницький, як тінь, ходить слідом за княжною скрізь; їхні розмови безконечні: коли ж він їй надокучить?.. Мати не зважає на це, бо він не жених. Ось логіка матерів! Я підмітив зо два, зо три ніжних погляди, — треба цьому покласти кінець.

Вчора біля колодязя вперше з'явилася Віра... Вона з того часу, як ми зустрілись у гроті, не виходила з дому. Ми одночасно опустили склянки, і, нахилившись, вона мені сказала пошепки:

— Ти не хочеш познайомитися з Ліговськими!.. Ми лише там можемо бачитись...

Докір!.. нудно! Але я його заслужив...

До речі: завтра бал за підпискою в залі ресторації, і я танцюватиму з княжною мазурку.

22 травня.

На балу Печорін почув, як одна дама попросила драгунського капітана провчити княжну Ліговську. Печорін запросив княжну Мері на вальс. Під час танцю він переконався, що княжна не має наміру запросити його до них у дім. Коли танець закінчився, Печорін побачив, як від гурту драгунського капітана відійшов якийсь дуже п'яний пан і запросив княжну на танок. Мері ледь не знепритомніла від страху і обурення. Печорін змусив п'яного добродія піти геть. Княжна розповіла про пригоду матері. Вдячна княгиня запросила Печоріна в гості. Під час мазурки Мері і Печорін сіли відпочити.

...Я не натякав ні разу ні про п'яного добродія, ні про попередню мою поведінку, ні про Грушницького. Враження, що справила на неї неприємна сцена, потроху розвіялося;

личко її розквітло; вона жартувала дуже мило; її розмова була дотепна без претензії на дотепність, жвава й вільна; її зауваження інколи глибокі... Я дав їй відчути дуже заплутаною фразою, що вона мені давно подобається. Вона схилила голівку і трошки зашарілася.

— Ви чудна людина! — сказала вона потім, підвівши на мене свої оксамитні очі й вимушено засміявшись.

— Я не хотів з вами знайомитися, — провадив я, — бо вас оточує занадто густа юрба шанувальників, і я боявся в ній зникнути зовсім.

— Ви дарма боялися! Вони всі пренудні...

— Всі! Невже всі?

Вона подивилась на мене пильно, ніби намагаючись пригадати щось, потім знову трохи почервоніла і нарешті промовила рішуче: Всі!

— Навіть мій друг Грушницький?

— А він ваш друг? — сказала вона, виявляючи деякий сумнів.

— Так.

— Він, звичайно, не входить у розряд нудних...

— А в розряд нещасних, — сказав я сміючись.

— Звичайно! А вам смішно? Я б хотіла, щоб ви були на його місці...

— Що ж? я сам був колись юнкером, і, далебі, це найкращий час мого життя!

— А хіба він юнкер?.. — сказала вона швидко і потім додала: — А я думала...

— Що ви думали?..

— Нічого!.. Хто ця дама?

Тут розмова змінила напрям і до цього більш не поверталася. От закінчилася мазурка, і ми розпрощалися — до побачення. Дами роз'їхались...

Наступного дня ввечері Печорін гуляв по бульвару. До нього підійшов Грушницький. Він попросив не жартувати над його коханням, бо до нестями закоханий в Мері і сподівається, що Мері також його кохає, хоча він і не розуміє її поведінки: вчора її очі палали пристрастю, зупиняючись на Грушницькому, нині вони тьмяні й холодні...

На вечері у княгині Ліговської було багато народу. Печоріну вдалося перемовитися з Вірою. Вона сказала, що вони зможуть бачитися лише в салоні княгині, тож він повинен їй сподобатися.

Весь вечір Печорін удавав байдужість до княжни. Мері відповідала тим же, віддаючи перевагу спілкуванню з Грушницьким. Печорін, аналізуючи поведінку Мері, дійшов висновку, що тріумфувати над ним княжна буде недовго, адже, знайомлячись з жінкою, він завжди безпомилково вгадував, буде вона його любити чи ні...

Решту вечора Печорін провів біля Віри. Він не розумів, за що Віра так його любить. Це єдина жінка, яка зрозуміла його цілком, з усіма його дрібними слабостями та поганими пристрастями. "Невже зло таке вабливе?" — питав сам себе Печорін.

На вулиці Грушницький запитав Печоріна, як йому все. "Ти дурний", — хотів відповісти Григорій Олександрович, а натомість просто знизав плечима.

29 травня.

Всі ці дні я ні разу не відступив від своєї системи. Княжні починає подобатись моя розмова; я розповів їй деякі з чудних пригод мого життя, і вона починає бачити в мені людину незвичайну. Я сміюся з усього на світі, особливо з почуттів: це починає її лякати. Вона при мені не сміє вдаватися з Грушницьким у сентиментальні дискусії, і вже кілька разів відповідала на його вибрики глузливою усмішкою, але я щоразу, як Грушницький підходить до неї, прибираю смиренного вигляду і залишаю їх удвох; першого разу була вона з цього рада чи намагалася вдати; другого — розсердилась на мене; третього — на Грушницького.

— У вас дуже мало самолюбства! — сказала вона мені вчора. — Чому ви думаєте, що мені веселіше з Грушницьким?

Я відповів, що жертвую щастям приятеля своїм задоволенням...

— І моїм, — додала вона.

Я пильно подивився на неї і прибрав серйозного вигляду. Потім цілий день не розмовляв з нею ні слова... Ввечері вона була замислена, сьогодні вранці біля колодязя ще більш замислена. Коли я підійшов до неї, вона неуважно слухала Грушницького, який, здається, захоплювався природою, але тільки-но побачила мене, вона стала голосно сміятися (дуже не до речі), вдаючи, ніби мене не помічає. Я відійшов далі і крадькома почав спостерігати її: вона відвернулася від свого співрозмовника і позіхнула двічі. Безперечно, Грушницький їй набрид. Ще два дні не буду з нею розмовляти.

3 червня.

Я часто питаю себе, навіщо я так наполегливо добиваюсь кохання молоденької дівчинки, яку звести я не хочу і з якою ніколи не одружусь? До чого це жіноче кокетство? Віра мене любить більше, ніж княжна Мері любитиме будь-коли; якби вона мені здавалася непереможною красунею, то, можливо, я б захопився трудністю справи...

Але ж зовсім ні! Отже, це не та спокійна потреба кохання, що мучить нас в перші роки молодості, кидає нас від однієї жінки до іншої, поки ми знайдемо таку, яка нас терпіти не може: тут починається наша сталість — справжня безконечна пристрасть, яку математично можна виразити лінією, що падає з точки в простір; секрет цієї безконечності — лише в неможливості досягти мети, тобто кінця.

Чого ж я морочусь? З заздрощів до Грушницького? Бідолаха! він зовсім їх не заслуговує. Чи не наслідок того поганого, але непереможного почуття, що змушує нас знищувати солодку оману ближнього, щоб мати дрібне задоволення сказати йому, коли він у розпачі питатиме, у що він має вірити: "Друже мій, зі мною було те ж саме, і ти бачиш, проте я обідаю, вечеряю і сплю преспокійно і, сподіваюся, зумію померти без галасу й сліз!"

А є ж безмежна насолода володіти молодою, щойно розквітлою душею! Вона як квітка, що її найкращі пахощі випаровуються назустріч першому променеві сонця; її треба зірвати в цю хвилину і, подихавши нею досхочу, кинути на дорозі: а може, хто-небудь підніме! Я відчуваю в собі цю ненаситну жадобу, яка поглинає все, що трапляється на

шляху; я дивлюся на страждання й радощі інших лише відносно до себе, як на поживу, що підтримує мої душевні сили. Сам я більше не здатний шаленіти під впливом пристрасті; честолюбність у мене придушена обставинами, але вона виявилася в іншому вигляді, бо честолюбність є не що інше, як жадоба влади, а перше моє задоволення — підкоряти моїй волі все, що мене оточує; викликати до себе почуття любові, відданості і страху — чи не є першою ознакою і найбільшим тріумфом влади? Бути для когось причиною страждань і радощів, не маючи на те ніякого певного права, — чи не найсолодша це пожива нашої гордості? А що таке щастя? Насичена гордість. Якби я вважав себе кращим, могутнішим за всіх на світі, я був би щасливий; якби всі мене любили, я в собі знайшов би невичерпні джерела любові. Зло породжує зло; перше страждання дає поняття про задоволення мучити іншого; ідея зла не може ввійти в голову людини без того, щоб вона, людина, не захотіла застосувати її до дійсності: ідеї — створіння органічні, сказав хтось: їх народження дає вже їм форму, і ця форма є дія; той, у чийй голові народилося більше ідей, той більше за інших діє; від цього геній, прикутий до чиновницького стола, повинен померти або збожеволіти, зовсім так само, як людина з могутньою будовою, при сидячому житті і скромній поведінці, помирає від апоплексичного удару.

Пристрасті не що інше, як ідеї при першому своєму розвитку: вони — невід'ємна ознака юності серця, і дурень той, хто думає ціле життя ними хвилюватися: багато спокійних рік починаються гучними водоспадами, а жодна не скаче й не пініться до самого моря. Але цей спокій часто ознака великої, хоч прихованої сили; повнота і глибина почуттів та думок не допускає шалених поривів: душа, страждаючи і втішаючись, строго усвідомлює і переконується в тому, що так треба; вона знає, що без гроз постійна спека сонця її зсушить; вона проймається своїм власним життям, — пестить і карає себе, як любу дитину. Тільки в цьому вищому стані самопізнання людина може оцінити правосуддя Боже.

Перечитуючи цю сторінку, я помічаю, що далеко відійшов від своєї теми... Та яка в тім біда?.. Адже цей журнал пишу я для себе, і, отже, все, що я в нього кину, буде згодом для мене дорогоцінним спогадом.

Прийшов Грушницький і повідомив, що йому надано офіцерський чин. Він вирішив не з'являтися на очі Мері, поки йому не пошиють офіцерську шинель.

Увечері численне товариство вирушило пішки до урвища.

На думку тутешніх учених, це урвище не що інше, як погаслий кратер; він на узгір'ї Машука, за версту від міста. До нього веде вузька стежка поміж кущі і скелі. Вибираючись на гору, я подав руку княжні, і вона її не покидала протягом цілої прогулянки.

Розмова наша почалася з обмов: я став перебирати присутніх і відсутніх наших знайомих, спочатку виказував смішні, а потім погані їхні сторони. Жовч моя схвилювалася. Я почав жартома — і закінчив щирою злістю. Спочатку це її потішало, а потім злякало.

— Ви небезпечна людина! — сказала вона мені, — я б краще бажала попастися в лісі

під ніж убивці, ніж вам на язичок... Я вас прошу без жартів: коли ви надумаете про мене говорити погано, візьміть краще ножа й заріжте мене, — я гадаю, це вам не буде дуже важко.

— Хіба я схожий на вбивцю?..

— Ви гірший...

Я замислився на хвилину і потім сказав, прибравши глибоко зворушеного вигляду:

— Це правда, така була моя доля з самого дитинства! Всі читали на моєму обличчі ознаки поганих нахилів, яких не було; але їх передбачали — і вони народилися. Я був скромний — мене звинувачували в лукавстві: я став скритним. Я глибоко почував добро і зло; ніхто мене не голубив, усі ображали: я став злопам'ятним; я був понурий, — інші діти веселі й балакучі; я почував себе вищим за них, — мене ставили нижче. Я зробився заздрісним. Я був ладен любити цілий світ, — мене ніхто не зрозумів: і я навчився ненавидіти. Моя безбарвна молодість минула в боротьбі з собою і зі світом; найкращі свої почуття, боячись глузу, я ховав у глибині серця: вони там і померли. Я казав правду — мені не вірили: я почав обманювати; пізнавши добре світ і пружини суспільства, я зробився вправним у науці життя й бачив, як інші без вправності щасливі, користаючи даром з тих вигод, яких я так невтомно добивався. І тоді в грудях моїх народився розпач — не той розпач, що лікують дулом пістолета, а холодний, безсилий розпач, прикритий гречністю й добродушною усмішкою. Я зробився моральним калікою: одна половина душі моєї не існувала, вона висохла, випарувалася, померла, я її відрізав і кинув, — тимчасом як друга ворушилась і жила до послуг кожного, і цього ніхто не помітив, бо ніхто не знав про існування її загиблої половини; але ви тепер збудили в мені спогад про неї, і я вам прочитав її епітафію. Багатьом усі взагалі епітафії здаються смішними, але мені — ні, особливо коли згадаю про те, що під ними поховано. А втім, я не прошу вас поділяти мою думку: якщо мій вибрик, мій вчинок здається вам смішним — будь ласка, смійтеся: попереджаю вас, що від цього мені не буде прикро анітрохи.

В цю хвилину я зустрів її очі: в них бігали сльози; рука її, спираючись на мою, тремтіла; щоки палали; їй було жаль мене! Жалість — почуття, якому скоряються так легко всі жінки, пустило свої пазури в її недосвідчене серце. Протягом усієї прогулянки вона була неуважна, ні з ким не кокетувала, — а це велика ознака!

Ми прийшли до урвища; дами залишили своїх кавалерів, але вона не покидала руки моєї. Дотепи тутешніх денді її не смішили; стрімкість урвища, край якого вона стояла, її не лякала, тимчасом як інші панни пищали й заплющували очі.

По дорозі назад я не поновлював нашої сумної розмови; але на пусті мої запитання й жарти вона відповідала коротко й неуважно.

— Чи ви любили? — спитав я її нарешті.

Вона подивилася на мене пильно, похитала головою — і знову її огорнула задума: ясно було, що їй хотілося щось сказати, але вона не знала, з чого почати; груди її хвилювалися... Що робити! серпанковий рукав — слабкий захист, і електрична іскра пробігла з моєї руки в її руку; усі майже пристрасті починаються так, і ми часто себе

дуже обманюємо, думаючи, що нас жінка любить за наші фізичні чи моральні якості; звичайно, вони приготують, налаштовують її серце до прийняття священного вогню, а все-таки перший дотик вирішує справу.

— Правда ж, я була дуже люб'язна сьогодні? — сказала мені княжна з вимушеною усмішкою, коли ми повернулися з гулянки.

Ми розсталися.

Вона незадоволена з себе; вона себе звинувачує в холодності... О, це перша, головна перемога! Завтра вона захоче винагородити мене. Я все це знаю напам'ять — ось що нудно!

4 червня.

Печорін бачився з Вірою, яка замучила його ревностями до княжни Мері. Вона повідомила, що вони переїжджають до Кисловодська, а княгиня з дочкою ще залишаться в П'ятигорську. Ввечері Грушницький повідомив, що його офіцерський мундир готовий і на завтрашньому балу він збирається танцювати весь вечір із Мері. Зустрівши пізніше Мері, Печорін запросив її на мазурку.

...Я закінчив вечір у княгині; гостей не було, крім Віри й одного прекумедного дідка. Я був у настрої, імпровізував різні незвичайні історії; княжна сиділа навпроти мене і слухала мої нісенітниці з такою глибокою, напруженою, навіть ніжною увагою, що мені стало совісно. Куди поділась її жвавість, її кокетство, її примхи, її зухвала міна, презирлива усмішка, неуважний погляд?..

Віра все це помітила: її хворобливе обличчя пройняв глибокий смуток; вона сиділа в тіні край вікна, втонувши у широкому кріслі... Мені стало жаль її...

Тоді я розповів усю драматичну історію нашого знайомства з нею, нашого кохання, — певна річ, прикривши все це вигаданими іменами.

Я так яскраво змалював мою ніжність, мій неспокій, захват; я в такому привабливому світлі виставив її вчинки й характер, що вона мимохіть повинна була простити мені моє кокетування з княжною.

Вона встала, підсіла до нас, пожвавішала... і ми лише о другій годині ночі згадали, що лікарі наказують лягати спати об одинадцятій.

5 червня.

Перед балом до Печоріна зайшов Грушницький. Його новий образ йому надзвичайно подобався. Грушницький переживав, що йому доведеться починати мазурку з княжною, а він не знає майже жодної фігури... Печорін зауважив, що якщо Грушницький ще не запросив княжну на танець, його хтось може випередити. Занепокоєний Грушницький побіг до під'їзду княжни чекати на неї.

...На вулиці було темно й пусто; навколо Зібрання або трактиру, як завгодно, юрмився народ; вікна його світилися; звуки полкової музики доносив до мене вечірній вітер. Я йшов поволі; мені було сумно... Невже, думав я, моє єдине призначення на землі — руйнувати чужі надії? З того часу, як я живу і дію, доля якось завжди приводила мене до розв'язки чужих драм, наче без мене ніхто не міг би ні померти, ні впасти у розпач! Я був необхідною особою п'ятого акту;

мимоволі я розігравав жалюгідну роль ката або зрадника. Яку мету переслідувала цим доля?.. Часом чи не призначила вона мене в складачі міщанських трагедій та сімейних романів, — чи в співробітники постачальникові повістей, наприклад для "Бібліотеки для читання"?.. Звідки знати?.. Мало хіба людей, починаючи життя, думають закінчити його, як Олександр Великий чи лорд Байрон, а тим часом цілий вік залишаються титулярними радниками?..

Увійшовши до зали, я сховався в юрбі чоловіків і почав робити свої спостереження. Грушницький стояв біля княжни і щось говорив з великим запалом; вона його неуважно слухала, поглядала на всі боки, приклавши віяло до вуст; обличчя її виявляло нетерпіння, очі її шукали довкруг когось; я тихенько підійшов ззаду, щоб підслухати їхню розмову.

— Ви мене мучите, княжно! — казав Грушницький, — ви страшенно змінилися з того часу, як я вас не бачив...

— Ви також змінилися, — відповіла вона, кинувши на нього швидкий погляд, в якому він не міг розібрати прихованої насмішки.

— Я? я змінився?.. О, ніколи! Ви знаєте, що це неможливо! Хто бачив вас раз, той назавжди понесе з собою ваш божественний образ.

— Перестаньте...

— Чому ж ви тепер не хочете слухати того, у що недавно ще, і так часто, вслухалися прихильно?..

— Бо я не люблю повторень, — відповіла вона, сміючись...

— О, я гірко помилився!.. Я думав, безумний, що принаймні ці еполети дадуть мені право сподіватися... Ні, краще б мені вік залишитися у тій знехтуваній солдатській шинелі, якій, можливо, я завдячую вашою увагою...

— Справді, вам шинеля значно більше до лиця...

У цей час я підійшов і вклонився княжні; вона трошки почервоніла і швидко промовила:

— Правда ж, мсьє Печорін, сіра шинеля багато більш до лиця мсьє Грушницькому?..

— Я з вами не згодний, — відповів я, — в мундирі він ще молоджавіший. Грушницький не виніс цього удару: як усі хлопчики, він мав претензію бути старшим; він думав, що на його обличчі глибокі сліди пристрастей замінують відбиток років. Він на мене кинув лютий погляд, тупнув ногою і відійшов геть.

— А признайтеся, — сказав я княжні, — що хоч він завжди був дуже смішний, але ще недавно він вам здавався цікавим... у сірій шинелі?..

Вона опустила очі й не відповіла.

Грушницький цілий вечір надокучав княжні, танцював з нею; він їв її очима, зітхав і набридав їй благанням і докорами. Після третьої кадрили вона його вже ненавиділа.

— Я цього не чекав від тебе, — сказав він, підійшовши до мене і взявши мене за руку.

— Чого?

— Ти з нею танцюєш мазурку? — спитав він урочистим голосом. — Вона мені

призналася...

— Ну, то що ж? А хіба це секрет?

— Певна річ... Я повинен був цього чекати від дівчиська... від кокетки... Я ж їй відомщу!

— Нарікай на свою шинелю чи на свої еполети, а нащо ж звинувачувати її? Чим вона винна, що ти їй більше не подобаєшся?..

— Навіщо ж подавати надії?

— Нащо ж ти надіявся? Бажати й добиватися чогось — розумію, а хто ж надіється?

— Ти виграв парі — тільки не зовсім, — сказав він, злісно усміхаючись. Мазурка почалася. Грушницький вибирав саму тільки княжну, інші кавалери щохвилино її вибирали; це була явна змова проти мене; тим краще: їй хочеться розмовляти зі мною, їй перешкоджають, — їй захочеться вдвічі дужче. Я разів зо два потис їй руку; за другим разом вона її висмикнула, не кажучи ні слова.

— Я погано спатиму цієї ночі, — сказала вона мені, коли мазурка закінчилася.

— Цьому виною Грушницький.

— О, ні! — І її обличчя стало таке замислене, таке смутне, що я дав собі слово неодмінно цього вечора поцілувати її в руку.

Почали роз'їжджатися. Садовлячи княжну в карету, я швидко притис її маленьку ручку до губ своїх. Було темно, і ніхто не міг цього бачити.

Я повернувся до зали дуже задоволений собою. За великим столом вечеряла молодь, і між ними Грушницький. Коли я ввійшов, усі замовкли: мабуть, розмовляли про мене. Багато хто з попереднього балу на мене дуються, особливо драгунський капітан, а тепер, здається, остаточно складається проти мене ворожа ватага під командою Грушницького. В нього такий гордий і хоробрий вигляд...

Дуже радий; люблю ворогів, хоча не по-християнському. Вони мене забавляють, хвилюють мені кров. Бути завжди настороженим, ловити кожен погляд, значення кожного слова, вгадувати наміри, руйнувати змови, прикидатися обдуреним, і раптом одним поштовхом перекинути всю величезну й многотрудну будову з хитрощів і задумів, — ось що я називаю життям.

Протягом вечері Грушницький шептався й переморгувався з драгунським капітаном.
6 червня.

Нині вранці Віра поїхала з чоловіком до Кисловодська. Я зустрів їхню карету, коли йшов до княгині Ліговської. Вона мені кивнула головою: в погляді її був докір.

Хто ж винен? чому вона не хоче дати мені нагоду бачитися з нею на самоті? Кохання, як вогонь, — без поживи гасне. А може, ревності зроблять те, чого не могли мої просьби.

Я сидів у княгині цілісіньку годину. Мері не вийшла, — хвора. Ввечері на бульварі її не було. Новозібрана ватага, озброєна лорнетами, набрала справді грізного вигляду. Я радий, що княжна хвора: вони зробили б їй якусь прикрість. У Грушницького розкошлана зачіска і відчайдушний вигляд; він, здається, справді засмучений, особливо самолюбство його ображене; але є ж люди, в яких навіть розпач кумедний!..

Повернувшись додому, я помітив, що мені чогось не вистачає. Я не бачив її! Вона

хвора! Часом чи не закохався я справді?.. Яка дурниця!

7 червня.

Об одинадцятій годині ранку, — о годині, в яку княгиня Ліговська звичайно пітніє в Єрмолівській ванні, — я йшов повз її будинок. Княжна в задумі сиділа біля вікна; побачивши мене, схопилася.

Я ввійшов до передпокою; людей нікого не було, і я без повідомлення, користаючись з волі тутешніх звичаїв, пробрався до вітальні.

Тьмяна блідість вкривала миле обличчя княжни. Вона стояла біля фортепіано, спершись однією рукою на спинку крісла: ця рука ледве-ледве тремтіла; я тихо підійшов до неї і сказав:

— Ви на мене сердитесь?..

Вона підвела на мене млюсний глибокий погляд і похитала головою; її губи хотіли промовити щось — і не могли; очі наповнилися слізьми; вона сіла в крісло і затулила обличчя руками.

— Що з вами? — сказав я, взявши її за руку.

— Ви мене не поважаєте!.. О! залиште мене!..

Я зробив кілька кроків... Вона вирівнялась у кріслі, очі її заблищали... Я зупинився, взявшись за ручку дверей, і сказав:

— Даруйте мені, княжно! Я вчинив як шалений... цього вдруге не трапиться: я вживу своїх заходів... Нащо вам знати те, що відбувалося досі в душі моїй? Ви про це ніколи не дізнаєтесь, і тим краще для вас. Прощайте.

Йдучи від неї, мені здається, я чув, що вона плакала...

По місту розповзлися плітки про Печоріна і Мері. Григорій Олександрович запідозрив у цьому Грушницького. У Кисловодську Печорін продовжує таємно зустрічатися з Вірою. Згодом туди приїжджає і Грушницький.

11 червня.

Нарешті вони приїхали. Я сидів біля вікна, коли почув торохтіння їхньої карети: в мене серце здригнулося... Що ж це таке? Невже я закоханий?.. Я так по-дурному створений, що цього можна від мене чекати.

Я в них обідав. Княгиня на мене дивиться дуже ніжно і не відходить від дочки... погано! Зате Віра ревнує мене до княжни: добився ж я цих радощів! Чого жінка не зробить, щоб вчинити прикрість суперниці? Я пам'ятаю, одна мене полюбила за те, що я любив іншу. Нема нічого парадоксальнішого за жіночий розум: жінок важко переконати в чомусь, треба їх довести до того, щоб вони переконали себе самі; порядок доказів, що ними вони знищують свої упередження, дуже оригінальний; щоб навчитися їхньої діалектики, треба перекинути в голові своїй усі шкільні правила логіки. Наприклад, спосіб звичайний: цей чоловік любить мене, але я заміжня, отже, не повинна його любити. Спосіб жіночий: я не повинна його любити, бо я заміжня, але він мене любить, — отже... Тут кілька крапок, бо розум уже нічого не каже, а говорять здебільшого: язик, очі і, слідом за ними, серце, якщо воно є.

Що як коли-небудь ці нотатки потраплять на очі жінці? — "Наклеп!" — закричить вона

обурено.

З того часу як поети пишуть і жінки їх читають (за що їм превелика подяка), їх стільки разів називали ангелами, що вони справді у простоті душевній повірили цьому компліментові, забуваючи, що ті самі поети за гроші величали Нерона півбогом...

Не годилося б мені говорити про них з такою злістю, — мені, який, крім них, на світі нічого не любив, — мені, який завжди ладен був жертвувати їм спокоєм, честолюбством, життям... Але ж я не в нападі досади й ображеного самолюбства намагаюся зірвати з них той чарівний покров, що крізь нього лише звичний погляд прозирає. Ні, все, що я кажу про них, є лише наслідок досвідчень розуму холодних і серця записів гірких¹.

Жінки повинні б бажати, щоб усі чоловіки їх так само добре знали, як я, бо я люблю їх у сто разів більше з того часу, як їх не боюся і збагнув їх дрібні вади...

12 червня.

Сьогоднішній вечір був багатий на події. Верст за три від Кисловодська, в ущелині, де протікає Підкумок, є скеля, називана Кільцем; це — ворота, що їх утворила природа; вони здіймаються на високому пагорку, і призахідне сонце крізь них кидає на світ свій останній полум'яний погляд. Чисельна кавалькада вирушила туди подивитись на захід сонця крізь кам'яне віконце. Ніхто з нас, правду кажучи, не думав про сонце. Я їхав біля княжни; повертаючись додому, треба було переїжджати Підкумок вбрід. Гірські річки, навіть наймілкіші, небезпечні, особливо тим, що дно їх — справжній калейдоскоп: щодня воно від напору хвиль змінюється; де вчора був камінь, там сьогодні яма. Я взяв за уздечку коня княжни і звів його у воду, що була не вище як по коліна; ми поволі стали просуватися навскіс проти течії. Відомо, що, переїжджаючи стрімкі річки, не треба дивитись на воду, бо відразу запаморочиться в голові. Я забув застерегти про це княжну Мері.

Ми були вже на середині, в самій бистрині, коли вона раптом на сидлі хитнулася. "Мені погано!" — промовила вона кволим голосом... Я швидко нахилився до неї, обвив рукою її гнучку талію. "Дивіться вгору! — шепнув я їй, — це нічого, тільки не бійтеся, я з вами".

Їй стало краще; вона хотіла звільнитися від моєї руки, але я ще дужче обвив її ніжний, м'який стан; моя щока майже торкалася до її щоки, від неї пашило полум'ям.

— Що ви зі мною робите?... Боже мій!..

Я не зважав на її трепет і збентеження, і губи мої торкнулися до її ніжної щічки; вона здригнулася, але нічого не сказала; ми їхали ззаду: ніхто не бачив. Коли ми вибралися на берег, то всі пустилися риссю. Княжна стримала свого коня, я залишився біля неї; видно було, що її турбувало моє мовчання, але я поклявся не казати ні слова — з цікавості. Мені хотілося бачити, як вона виплутається з цього важкого становища.

— Або ви ставитеся до мене з презирством, або дуже любите! — сказала вона нарешті голосом, в якому були сльози. — Можливо, ви хочете посміятися з мене, збурити мою душу і потім покинути... Це було б так підло, так негідно, що саме припущення... О, ні! правда ж, — додала вона голосом ніжної довіри, — правда ж, у мені нема нічого такого,

що виключало б повагу? Ваш зухвалий вчинок... я повинна, я повинна його простити, бо дозволила... Відповідайте, говоріть же, я хочу чути ваш голос!.. — В останніх словах була така жіноча нетерплячка, що я мимохіть усміхнувся; на щастя, починало смеркати... Я нічого не відповів.

— Ви мовчите? — продовжувала вона. — Ви, може, хочете, щоб я перша сказала вам, що я вас люблю?

Я мовчав...

— Хочете цього? — говорила вона далі, швидко обернувшись до мене... В рішучості її погляду і голосу було щось страшне...

— Навіщо? — відповів я, низивши плечима.

Вона вдарила хлистом свого коня й помчала щодуху вузькою, небезпечною дорогою; це сталося так скоро, що я ледве наздогнав її, і то, коли вона вже приєдналася до решти товариства. До самого дому вона говорила і сміялася щохвилини. В її порухах було щось гарячкове; на мене не глянула ні разу. Всі помітили цю незвичайну веселість. І княгиня внутрішньо раділа, дивлячись на свою доньку; а в доньки просто нервовий напад: вона пробуде ніч без сну і плакатиме. Ця думка дає мені безмежну насолоду: є хвилини, коли я розумію Вампіра... А ще маю репутацію доброго хлопця і добиваюсь цієї назви!

Печорін поїхав у гори на прогулянку. Коли він повертався назад, звернув увагу на гамірний військовий бенкетик в одному з будинків. Він підкрався до вікна і підслухав, як драгунський капітан запропонував його провчити. Оскільки Грушницький сердитий на Печоріна, бо останній відбив у нього княжну, було вирішено випробувати хоробрість Печоріна. Грушницький повинен причепитися до чогось і викликати Печоріна на дуель з шести кроків. У дуельні пістолети кулі не будуть покладені.

...Я повернувся додому, хвилюючись двома різними почуттями. Перше було смуток. "За що вони всі мене ненавидять? — думав я. — За що? Чи образив я кого-небудь? Ні. Невже я належу до числа тих людей, що самим виглядом уже викликають недоброзичливість?" І я почував, що отруйна злість потроху наповнювала мою душу. "Стережіться, пане Грушницький! — говорив я, проходжаю-чись туди й сюди по кімнаті. — Зі мною отак не жартують. Ви дорого можете заплатити за потакання вашим дурним товаришам. Я вам не іграшка!.."

Я не спав цілу ніч. На ранок я був жовтий, як померанець.

Вранці я зустрів княжну біля колодязя.

— Ви хворі? — сказала вона, уважно подивившись на мене.

— Я не спав ніч.

— І я також... я вас звинувачувала... може, дарма? Але поясніть, я можу вам простити все...

— Чи все?..

— Все... тільки кажіть правду... тільки скоріше... Бачите, я багато думала, намагаючись пояснити, виправдати вашу поведінку; може, ви боїтеся перешкод з боку моїх рідних... це нічого; коли вони дізнаються... (її голос затремтів) я впрошу їх. Чи ваше власне

становище... але знайте, що я всім можу пожертвувати для того, кого люблю... О, відповідайте скоріш, — згляньтесь... Ви не ставите до мене з презирством, правда ж? Вона схопила мене за руку.

Княгиня йшла попереду нас із Віриним чоловіком і нічого не бачила; але нас могли бачити, гуляючи, хворі, найцікавіші плетуні з усіх цікавих, і я швидко звільнив свою руку від її пристрасного потиску.

— Я вам скажу чисту правду, — відповів я княжні. — Не буду виправдовуватись, ні пояснювати своїх вчинків; я вас не кохаю.

Її губи трошки зблідли...

— Залиште мене, — сказала вона ледве чутно. Я знизав плечима, повернувся й пішов.

14 червня.

Я іноді ставлюсь до себе з презирством... чи не тому я ставлюся з презирством і до інших?.. Я став нездатний до благородних поривів; я боюся здатися смішним самому собі. Інший би на моєму місці запропонував княжні *son coeur et sa fortune*¹, а наді мною слово одружуватись має якусь чарівну владу: хоч як би пристрасно я любив жінку, якщо вона мені дасть тільки відчуття, що я повинен з нею одружитися, — прощай, любов! моє серце перетворюється на камінь, і ніщо його не розігріє знову. Я ладен на всі жертви, крім цієї; двадцять разів життя своє, навіть честь поставлю на карту... але волі своєї не продам. Чому я так дорожу нею? що мені з неї?.. куди я себе готую? чого я чекаю від майбутнього?.. Далебі, нічогісінько. Це якийсь вроджений страх, незбагненне передчуття... Адже є люди, які несвідомо бояться павуків, тарганів, мишей... Чи признатися?.. Коли я був ще дитиною, одна стара ворожила про мене моїй матері; вона напроорочила мені смерть від злої дружини; це мене тоді глибоко вразило; в душі моїй постала непоборна огида до одруження... Тим часом щось мені говорить, що її пророцтво справдиться; принаймні я буду дбати, щоб воно справдилося якомога пізніш. Оскільки чоловік Віри поїхав з міста, а всі інші були на виставі заїжджого фокусника, вона запросила Печоріна до себе ввечері (вона жила в тому ж будинку, що й Ліговські). Коли Печорін підійшов до будинку княжни, йому здалося, що він почув чийсь кроки. Віра переживала, щоб Печорін не одружився з Мері, адже дівчині здається, що вона закохана в нього до божевілля. Близько другої години ночі Печорін, зв'язавши дві шалі, спустився з верхнього балкону на нижній. Він опинився біля вікна княжни Мері і побачив дівчину, яка непорушно сиділа на ліжку з очима, сповненими незбагненого смутку. Коли Печорін зіскочив на землю, його хтось з криком: "Попався!.. будеш у мене до княжни ходити уночі!.." — схопив за плече. Це були Грушницький і драгунський капітан. Печоріну вдалося від них утекти. У місті підняли тривогу, шукаючи злодіїв черкесів.

16 червня.

Наступного дня всі тільки й говорили про нічний напад черкесів. Обідаючи в ресторані, Печорін підслухав, як Грушницький розповідав, що хтось вчора о десятій годині вечора прокрався в будинок Ліговських і пробув там до другої години ночі. В будинку в цей час була лише княжна. Оточуючі не повірили. На підтвердження своїх слів Грушницький

назвав ім'я Печоріна. Печорін звинуватив Грушницького у наклепі. Той стояв на своєму. Печорін викликав Грушницького на дуель. Секундантом Грушницького став драгунський капітан, Печоріна — лікар Вернер. Коли лікар був на перемовинах з драгунським капітаном, він переконався у змові проти Григорія Олександровича. Він запідозрив, що кулі не покладуть лише в пістолет Печоріна.

* * *

Друга година ночі... не спиться... А треба б заснути, щоб завтра рука не тремтіла. А втім, на шести кроках промахнутися важко. А, пан Грушницький! ваша містифікація вам не вдасться... ми поміняємось ролями: тепер мені доведеться відшукувати на вашому блідому обличчі ознаки таємного страху. Навіщо ви самі визначили ці згубні шість кроків? Ви гадаєте, що я вам покійно підставлю свій лоб... та ми кинемо жереб!.. і тоді... тоді... що як його щастя переважить? як моя зоря нарешті мене зрадить?.. І не дивина: вона так довго служила вірно моїм примхам; на небесах не більше сталості, ніж на землі.

Що ж? померти, то померти! втрата для світу невелика; та й мені самому доб-ре-таки вже нудно. Я — як людина на балу, яка позіхає і не їде додому лише тому, що нема ще її карети. Але карета готова... прощайте!..

Пробігаю в пам'яті все моє минуле і питаю себе мимохіть: навіщо я жив? для якої мети я народився?.. А певне, вона існувала, і, певне, було моє призначення високе, бо я відчуваю в душі моїй сили неосяжні... Та я не вгадав цього призначення, мене звабили приманки пристрастей пустих і невдячних; з горна їх я вийшов твердий і холодний, як залізо, але втратив навіки запал благородних прагнень — найкращий цвіт життя. І з того часу скільки разів уже я грав роль сокири в руках долі! Як знаряддя страти, я спадав на голову приречених жертв, часто без злоби, завжди без жалю... Моя любов нікому не принесла щастя, бо я нічим не жертвував для тих, кого любив: я любив для себе, для власного задоволення; я тільки вдовольняв чудну потребу серця, жадібно вбираючи їхні почуття, їхню ніжність, їхні радощі і страждання — і ніколи не міг насититись. Так морений голодом знеможено засинає й бачить перед собою розкішні страви й шипучі вина; він захоплено пожирає химерні дари уяви, і йому здається легше; але тільки-но прокинувся — мрія зникає... залишається подвоєний голод і розпач!

І можливо, я завтра помру!.. і не залишиться на землі жодної істоти, яка зрозуміла б мене цілковито. Одні вважають мене гіршим, другі кращим, ніж я насправді... Одні скажуть: він був гарний хлопець, другі — мерзотник. І те й друге буде неправдою. Після цього чи варто клопоту жити? а все живеш — з цікавості: чекаєш чогось нового... Смішно й досадно!

Ось уже півтора місяці, як я у фортеці N Максим Максимович пішов на полювання... я сам; сиджу біля вікна; сірі хмари закрили гори до самого низу; сонце крізь туман здається жовтою плямою. Холодно; вітер свище й хитає віконниці... Нудно! Буду продовжувати свій журнал, перерваний стількома чудними подіями.

Перечитую останню сторінку: смішно! Я думав померти; це було неможливо: я ще не

осушив чаші страждань і тепер відчуваю, що мені ще довго жити.

Як усе минуле ясно й різко вилилося в моїй пам'яті! Жодної риси, жодного відтінку не стер час!

Я пам'ятаю, що протягом ночі перед поєдинком я не спав ні хвилини. Писати я не міг довго: таємний неспокій охопив мене. З годину я ходив по кімнаті; потім сів і розгорнув роман Вальтера Скотта, що лежав у мене на столі; ... я читав спочатку з зусиллям, потім увесь поринув у чарівний вимисел... Невже шотландському барду на тому світі не платять за кожную втішну хвилину, що її дарує його книга?..

Нарешті розвиднілось. Нерви мої заспокоїлись. Я подивився в дзеркало; тьмяна блідість вкривала моє обличчя, що зберігало сліди безсоння; але очі, хоч обведені коричневою тінню, блищали гордо і невблаганно. Я зостався задоволений з себе.

Сказавши сідлати коней, я одягнувся і збіг до купальні. Поринаючи в холодний кип'яток нарзану, я відчував, як фізичні й душевні сили мої поверталися. Я вийшов з ванни свіжий і бадьорий, наче збирався на бал. Після цього скажіть, що душа не залежить від тіла!..

Повернувшись, я застав у себе лікаря. На ньому були сірі рейтузи, архалук¹ і черкеська шапка. Я зайшовся від сміху, побачивши цю маленьку постать під величезною кошлатою шапкою: в нього обличчя зовсім не войовниче, а цього разу воно було ще довше, ніж звичайно.

— Чого ви такі сумні, лікарю? — спитав я його. — Хіба ви сто разів не проводжали людей на той світ байдужісінько? Уявіть, що в мене жовчна гарячка; я можу одужати, можу й померти; те й друге звичайна річ; намагайтеся дивитись на мене, як на пацієнта, слабого на хворобу, вам ще не відому, — і тоді ваша цікавість збудиться до вищого ступеня; ви можете надо мною зробити тепер декілька важливих фізіологічних спостережень... Чекання насильної смерті чи не є вже справжня хвороба?

Ця думка вразила лікаря, і він розвеселився...

Я не пам'ятаю ранку блакитнішого і свіжішого! Сонце тільки-тільки виглянуло з-за зелених вершин, і злиття теплоти його променів зі спадаючою прохолодою ночі завдавало всім почуттям якоїсь солодкої знемоги; в ущелину не проходив ще радісний промінь молодого дня; він золотив лише верхи стрімчаків, навислих з обох боків над нами; густолисті кущі, що росли в їхніх глибоких тріщинах, від найменшого подиху вітру обсипали нас срібним дощем. Я пам'ятаю — цього разу, більше ніж будь-коли раніше, я любив природу. З якою цікавістю вдивлявся я в кожную росинку, що трепетала на широкому листку виноградному і відбивала мільйони райдужних променів! Як жадібно погляд мій намагався прозорити в млисту далину! Там шлях ставав усе вужчим, скелі синішими і страшнішими, і, нарешті, вони, здавалося, сходилися непроникною стіною. Ми їхали мовчки.

— Чи написали ви свою духівницю? — раптом спитав Вернер.

— Ні...

— Невже у вас немає друзів, яким би ви хотіли послати своє останнє прощай?.. Я похитав головою.

— Невже нема на світі жінки, якій ви хотіли б залишити що-небудь на спогад?..

— Чи хочете, лікарю, — відповів я йому, — щоб я розкрив вам свою душу?.. З життєвої бурі я виніс лише кілька ідей — і жодного почуття. Я давно вже живу не серцем, а головою. Я зважую, розглядаю свої власні пристрасті і вчинки з суворим інтересом, але без почуття. В мені дві людини: одна живе в повному розумінні цього слова, друга мислить і судить її; перша, можливо, через годину попросається з вами і світом назавжди, а друга... друга?.. Подивіться, лікарю: чи бачите ви — на скелі праворуч чорніють три постаті? Це, здається, наші супротивники?..

Ми пустилися риссю.

Біля підосви скелі в кущах було прив'язано троє коней; ми своїх прив'язали тут-таки, а самі вузькою стежечкою вибралися на площинку, де чекав нас Грушницький з драгунським капітаном і другим своїм секундantom, якого звали Іваном Гнатовичем; прізвища його я ніколи не чув...

Кілька хвилин тривала важка мовчанка; нарешті лікар урвав її, звернувшись до Грушницького.

— Мені здається, — сказав він, — що обидва, показавши готовність стрілятися і заплативши цим борг умовам честі, ви могли б, панове, порозумітися й закінчити цю справу полюбовно.

— Я згоден, — сказав я.

Капітан моргнув Грушницькому, і той, думаючи, що я боюся, набрав гордого вигляду, хоч до цієї хвилини тьмяна блідість вкривала його щоки. З того часу, як ми приїхали, він вперше підвів на мене очі; але в погляді його був якийсь неспокій, що викривав внутрішню боротьбу.

— Поясніть ваші умови, — сказав він, — і все, що я можу для вас зробити, то будьте певні...

— Ось мої умови: ви сьогодні ж прилюдно відмовитесь від свого наклепу й будете просити в мене пробачення...

— Ми будемо стрілятися. Я знизав плечима.

— Очевидно; тільки подумайте, що один з нас неодмінно буде вбитий.

— Я бажаю, щоб це були ви...

— А я ось певен у протилежному...

Він збентежився, почервонів, потім вимушено зареготав. Капітан узяв його під руку й відвів убік; вони довго шепталися. Я приїхав у досить миролюбному настрої, але все це починало мене дратувати.

Стурбований лікар радив Печоріну сказати, що він знає про змову. Натомість Печорін запропонував стрілятися на вузькій площинці на вершині стрімкої скелі. За таких умов навіть легка рана буде смертельною, бо поранений упаде вниз на каміння і розіб'ється. Лікар витягне кулю, тож це скидатиметься на нещасний випадок. Дуель можна буде зберегти в таємниці.

— Гарзд! — сказав капітан, подивившись виразно на Грушницького, який кивнув головою на знак згоди. Обличчя його щохвилино змінювалось. Я поставив його в

скрутне становище. Стріляючись за звичайних умов, він міг цілити мені в ногу, легко мене поранити й задовольнити в такий спосіб свою помсту, не обважнюючи занадто своєї совісті; а тепер він повинен був вистрілити в повітря або зробитися вбивцею, або нарешті облишити свій підлий задум і наразитися на однакову зі мною небезпеку. В цю хвилину я не бажав би бути на його місці. Він одвів капітана вбік і став говорити йому щось з великим запалом; я бачив, як посинілі губи його тремтіли; та капітан від нього відвернувся з презирливою усмішкою. "Ти дурень! — сказав він до Грушницького досить голосно. — Нічого не розумієш! Вирушимо ж, панове!"

Вузька стежечка вела поміж кущами на кручу; уламки скель становили хиткі східці цих природних сходів; чіпляючись за кущі, ми стали дертися на гору. Грушницький ішов попереду, за ним його секунданти, а далі ми з лікарем.

— Я дивуюся з вас, — сказав лікар, міцно потиснувши мені руку. — Дайте помацати пульс!.. О-го! гарячковий!.. але на обличчі нічого не помітно... тільки очі у вас блищать яскравіше, ніж звичайно.

Раптом дрібне каміння з гуркотом покотилося нам під ноги. Що це? Грушницький спіткнувся; гілка, за яку він вчепився, зламалася, і він скотився б донизу на спині, якби його секунданти не підтримали.

— Стережіться! — гукнув я до нього, — не падайте зарані; це погана прикмета. От ми вибралися на вершину скелі, що виступала з гряди; площинка була вкрита дрібним піском, наче навмисне для поединку. Навколо, гублячись у золотому тумані ранку, юрмилися вершини гір, як незчисленна череда, і Ельбрус на півдні стояв білим громадям, замикаючи ланцюг льодистих вершин, між якими вже блукали, набігши зі сходу, волокнисті хмарки. Я підійшов до краю площинки й подивився вниз, голова в мене ледве не запаморочилась; там унизу здавалося темно й холодно, як у домовині; моховисті зубці скель, скинутих грозою і часом, чекали свою здобич.

Площинка, на якій ми мали стрілятися, являла майже правильний трикутник. Від виставленого кута відмірили шість кроків і вирішили, що той, кому доведеться першим зустріти ворожий вогонь, стане на самому розі спиною до прірви; якщо його не буде вбито, то супротивники поміняються місцями.

Я наважився надати всіх вигід Грушницькому; я хотів випробувати його; в душі його могла прокинутися іскра великодушності, і тоді все влаштувалося б на краще; та самолюбство і слабкість характеру мали взяти верх... Я хотів дати собі цілковите право не щадити його, якби доля мене помилувала. Хто не укладав таких угод зі своєю совістю?

— Киньте жереб, лікарю! — сказав капітан.

Лікар вийняв з кишені срібну монету і підняв її вгору.

— Решка! — вигукнув Грушницький поспішно, як людина, яку раптом збудив дружній поштовх.

— Орел! — сказав я.

Монета майнула і впала, дзенькнувши; всі кинулись до неї.

— Ви щасливі, — сказав я Грушницькому, — вам стріляти першому! Але пам'ятайте, що

коли ви мене не вб'єте, то я не схиблю — даю вам слово честі.

Він почервонів; йому було соромно вбити людину беззбройну; я дивився на нього пильно; з хвилину мені здавалося, що він кине́ться мені в ноги, благаючи пробачити; але як признатися в такому підлому замірі?.. Йому залишався один спосіб — вистрелити в повітря; я був певен, що він вистрелить у повітря! Одне могло цьому перешкодити: думка, що я зажадаю повторного поєдинку...

Капітан тим часом зарядив свої пістолети, подав одного Грушницькому, з усмішкою шепнувши йому щось; другого мені.

Я став на розі площинки, міцно впершись лівою ногою в камінь і нахилившись трохи вперед, щоб, у разі легкої рани, не перекинутись назад.

Грушницький став навпроти мене і на поданий знак почав піднімати пістолета. Коліна його тремтіли. Він цілив мені просто в лоб... Незбагненна лють закипіла в грудях моїх. Раптом він опустил дуло пістолета і, збліднувши як полотно, обернувся до свого секунданта.

— Не можу, — сказав він глухим голосом.

— Боягуз! — відповів капітан. Постріл пролунав. Куля дряпнула мені коліно. Я мимоволі зробив кілька кроків уперед, щоб скоріше віддалитися від краю.

— Ну, брат Грушницький, жаль, що схибив! — сказав капітан, — тепер твоя черга, ставай! Обійми мене раніш: ми вже не побачимося! — Вони обійнялися; капітан ледве міг втриматися від сміху. — Не бійся, — додав він, хитро глянувши на Грушницького, — все дурниці на світі!.. Життя гроша ламаного не варте... Двом смертям не бути, а однієї не минути!

Після цієї трагічної фрази, вимовленої з відповідною статечністю, він відійшов на своє місце; Іван Гнатович також зі слізьми обійняв Грушницького, і він залишився сам-один навпроти мене. Я досі намагаюся з'ясувати собі, яке почуття кипіло тоді у грудях моїх: то було й досада ображеного самолюбства, і презирство, і злість, породжувана думкою, що ця людина, яка тепер так упевнено, так зухвало на мене дивиться, дві хвилини тому, не піддаючи себе жодній небезпеці, хотіла мене вбити, як собаку, бо, поранений в ногу трохи дужче, я неодмінно впав би зі скелі.

Я кілька хвилин пильно дивився йому в лице, намагаючись помітити бодай легкий слід каяття. Але мені здалося, що він стримував усмішку.

— Я вам раджу перед смертю помолитися Богу, — сказав я йому тоді.

— Не турбуйтеся за мою душу більше, ніж за свою власну. Про одне вас прошу: стріляйте скоріше.

— І ви не відмовляєтесь від свого наклепу? не просите мене пробачити вам?.. Подумайте гарненько: чи не каже вам чого-небудь совість?

— Пане Печорін! — вигукнув драгунський капітан, — ви тут не для того, щоб сповідати, дозвольте вам зауважити... Давайте закінчимо швидше, а то хто-не-будь проїде ущелиною — і нас побачать.

— Добре. Лікарю, підійдіть до мене.

Лікар підійшов. Бідний лікар! Він був блідіший за Грушницького десять хвилин тому.

Наступні слова я промовив навмисне повільно, голосно й виразно, як виголошують смертний вирок:

— Лікарю, ці панове, мабуть, через поспіх, забули покласти кулю в мій пістолет: прошу вас, зарядіть його знову — і добренько!

— Не може бути! — кричав капітан. — Не може бути! Я зарядив обидва пістолети; хіба що з вашого куля викотилась... Це не моя провина! — А ви не маєте права переряджати... ніякого права... це зовсім проти правил, я не дозволю...

— Гаразд! — сказав я до капітана, — якщо так, то ми будемо з вами стрілятися на тих самих умовах...

Він зам'явся.

Грушницький стояв, опустивши голову на груди, збентежений і понурий.

— Облиш їх! — сказав він капітанові, який хотів видерти мого пістолета з лікаревих рук... — Ти ж сам знаєш, що їхня правда.

Марно капітан робив йому різні знаки — Грушницький не хотів і дивитися. Тим часом лікар зарядив пістолета й подав мені. Побачивши це, капітан сплюнув і тупнув ногою.

— Дурень же ти, братику, — сказав він, — справжній дурень!.. Якщо вже поклався на мене, то слухайся в усьому... Так тобі й треба! Здихай собі, як муха...-Він одвернувся і, відходячи, промимрив: — А все-таки це зовсім проти правил.

— Грушницький! — сказав я. — Ще є час, відмовся від свого наклепу, і я тобі прощу все. Тобі не вдалося пожартувати зі мною, і моє самолюбство вдоволене; згадай — ми були колись друзями...

Обличчя в нього спалахнуло, очі заблискотіли.

— Стріляйте! — відповів він. — Я до себе відчуваю презирство, а вас ненавиджу. Якщо ви мене не вб'єте, я вас заріжу вночі з-за рогу. Нам на землі вдвох немає місця...

Я вистрелив...

Коли дим розійшовся, Грушницького на площинці не було. Тільки порох легким стовпом ще вився на краю урвища. Усі в один голос скрикнули.

— *Finita la comedia!*¹ — сказав я до лікаря. Він не відповів і з жахом одвернувся.

Я знизав плечима й розкланявся з секундантами Грушницького.

Спускаючись стежкою вниз, я помітив між розпадами скель закривавлений труп Грушницького. Я мимоволі заплющив очі...

Відв'язавши коня, я кроком рушив додому. На серці в мене був камінь. Сонце здавалось мені тьмяним, проміння його мене не гріло.

Не доїжджаючи слобідки, я повернув праворуч ущелиною. Бачити людину було б мені тяжко: я хотів бути сам-один. Кинувши поводи й опустивши голову на груди, я їхав довго, нарешті опинився в місці, мені зовсім незнайомому; я повернув коня назад і почав відшукувати дорогу; вже сонце сідало, коли я під'їхав до Кисловодська, змучений, на змученому коні.

Лакей мій сказав мені, що заходив Вернер, і подав мені дві записки: одну від нього, другу... від Віри.

Віра написала, що вона в усьому призналася чоловікові. Вони від'їжджають, і з Печорі-

ним вона більше ніколи не зустрінеється.

Я, як божевільний, вискочив на ґанок, стрибнув на свого Черкеса, якого водили по подвір'ю, і щодуху помчав дорогою в П'ятигорськ. Я нещадно поганяв змученого коня, який з хрипом і весь у милі мчав мене кам'янистим шляхом.

Сонце вже сховалося у чорній хмарі, що спочивала на гребені західних гір; в ущелині стало темно й сиро. Підкумок, пробираючись по камінню, ревів глухо й одноманітно. Я мчав, задихаючись від нетерплячки. Думка не застати вже її у П'ятигорську молотком ударяла мені в серце! — одну хвилину, ще одну хвилину бачити її, попрощатися, потиснути її руку... Я молився, проклинав, плакав, сміявся... ні, ніщо не виразить моєї тривоги, розпачу!.. Перед можливістю втратити її навіки Віра стала для мене дорожчою над усе на світі — дорожчою за життя, честь, щастя! Бог знає, які чудні, які скажені задуми роїлися в голові моїй... І тим часом я все мчав, поганяючи нещадно. І ось я став помічати, що кінь мій важче дихає; він разів зо два вже спіткнувся на рівному місці... Залишалося п'ять верст до Єсентуків — козацької станиці, де я міг пересісти на другого коня.

Усе було б врятовано, якби в мого коня вистачило сили ще на десять хвилин! Але раптом, піднімаючись із невеликого яру, при виїзді з гір, на крутому повороті, він тяжко впав на землю. Я спритно зіскочив, хочу підвести його, смикаю за повід — марно: ледве чутний стогін вирвався крізь зціплені його зуби; за кілька хвилин він здох; я залишився в степу сам-один, втративши останню надію; спробував іти пішки — ноги мої підломилися; виснажений тривогами дня й безсонням, я впав на мокру траву і, як дитина, заплакав.

І довго я лежав нерухомо і плакав гірко, не намагаючись тамувати сліз і ридань; я думав, груди мої розірвуться; вся моя твердість, вся моя холоднокровність — зникли як дим. Душа виснажилася, розум замовк, і якби в цю хвилину хто-небудь мене побачив, він би з презирством одвернувся.

Коли нічна роса і гірський вітер освіжили мою палаючу голову і думки набрали звичайного порядку, то я зрозумів, що гнатися за загиблим щастям безкорисно й безрозсудно. Чого ж мені ще треба? — бачити її? — навіщо? хіба не все закінчено між нами? Один гіркий прощальний поцілунок не збагатить моїх спогадів, а після нього нам тільки важче буде розлучатися.

Мені, однак, приємно, що я можу плакати! А втім, можливо, цьому причиною розхитані нерви, ніч, проведена без сну, дві хвилини проти дула пістолета й порожній шлунок.

Все на краще! це нове страждання, кажучи по-військовому, зробило в мені щасливу диверсію. Плакати здорово; і потім, напевне, якби я не проїхався верхи і не був змушений на зворотному шляху пройти п'ятнадцять верст, то й цієї ночі сон не склепив би очей моїх.

Я повернувся до Кисловодська о п'ятій годині ранку, кинувся на ліжко й заснув сном Наполеона після Ватерлоо.

Коли я прокинувся, надворі вже було темно. Я сів біля відчиненого вікна, розстебнув архалук, — і гірський вітер освіжив груди мої, ще не заспокоєні тяжким сном втоми.

Вдалині за рікою, крізь верхи густих лип, що її отінюють, мигали вогні в будовах фортеці та слобідки. На подвір'ї в нас усе мовчало, в княгининому будинку було темно. Увійшов лікар: лоб у нього був насуплений; він проти звичаю не простягнув мені руки.

— Звідки ви, лікарю?

— Від княгині Ліговської; дочка її хвора — розслаблення нервів... Та не в цьому річ, а ось що: начальство догадується, і хоч нічого не можна довести цілком, проте я вам раджу триматися обережніше. Княгиня мені казала нині, що вона знає, що ви стрілялися за її дочку. Їй усе цей старенький розповів... як лишень його? Він був свідком вашої сутички з Грушницьким у ресторації. Я прийшов застерегти вас. Прощайте. Можливо, ми більше не побачимось, вас зашлють куди-небудь.

Він на порозі зупинився: йому хотілося потиснути мені руку... і якби я показав йому щонайменше це бажання, то він кинувся б мені на шию; але я залишився холодний, як камінь, — і він вийшов.

От люди! всі вони отакі: знають зарані всі погані сторони вчинку, допомагають, радять, навіть схвалюють його, бачачи неможливість іншого засобу, — а потім умивають руки й одвертаються з обуренням від того, хто мав сміливість узяти на себе весь тягар відповідальності. Всі вони такі, навіть найдобріші, найрозумніші!..

Другого дня вранці, одержавши наказ від вищого начальства відправитися в фортецю N., я зайшов до княгині попрощатися.

Вона була здивована, коли на її запитання: чи маю я сказати їй що-небудь особливо важливе? — я відповів, що бажаю їй бути щасливою тощо.

— А мені треба поговорити з вами дуже серйозно. Я сів мовчки.

Зрозуміло було, що вона не знала, з чого почати; обличчя її побагровіло, пухлі її пальці стукали по столу; нарешті вона почала так, уривчастим голосом:

— Слухайте, мсьє Печорін! Я думаю, що ви благородна людина. Я вклонився.

— Я навіть певна цього, — продовжувала вона, — хоч ваша поведінка трохи сумнівна; але у вас можуть бути причини, яких я не знаю, і от їх ви тепер повинні мені довірити. Ви захистили дочку мою від наклепу, стрілялися за неї, — отже, ризикували життям... Не відповідайте, я знаю, що ви в цьому не признаєтесь, бо Грушницького вбито (вона перехрестилася). Бог йому простить — і, надіюсь, вам також!.. Це мене не стосується, я не смію осуджувати вас, бо дочка моя, хоч невинно, була цьому причиною. Вона мені все сказала... я гадаю, все: ви освідчилися їй у коханні... вона вам призналася в своєму (тут княгиня тяжко зітхнула). Та вона хвора, і я певна, що це не проста хвороба! Печаль таємна її вбиває; вона не признається, але я певна, що ви є цьому причиною... Послухайте: ви, може, думаєте, що я шукаю чинів, величезного багатства, — запевняю вас, даремно! Я хочу тільки щастя дочці. Ваше теперішнє становище незавидне, але воно може покращати: ви маєте достатки; вас любить дочка моя, вона вихована так, що буде щастям чоловіка, — я багата, вона в мене одна... Кажіть, що вас стримує?.. Бачите, я не повинна б вам усього цього говорити, але я покладаюся на ваше серце, на вашу честь; згадайте, в мене одна дочка... одна...

Вона заплакала.

— Княгине, — сказав я, — мені неможливо відповісти вам; дозвольте мені поговорити з вашою дочкою на самоті...

— Ніколи! — вигукнула вона, вставши зі стільця, дуже схвильована.

— Як хочете, — сказав я, збираючись іти.

Вона замислилася, зробила мені знак рукою, щоб я почекав, і вийшла.

Минуло хвилин з п'ять; серце моє дуже билось, але думки були спокійні, голова холодна; хоч як я шукав у грудях моїх бодай іскри кохання до милої Мері, та намагання мої були марні.

Ось двері відчинилися, і ввійшла вона. Боже! Як змінилася з того часу, відколи я не бачив її, — а чи давно ж?

Дійшовши до середини кімнати, вона похитнулася; я схопився, подав їй руку й довів її до крісла.

Я стояв навпроти неї. Ми довго мовчали; її великі очі, сповнені невимовного смутку, здавалося, шукали в моїх чогось схожого на надію; її бліді губи даремне намагалися усміхнутись; її ніжні руки, складені на колінах, були такі худі й прозорі, що мені стало жаль її.

— Княжно, — сказав я, — ви знаєте, що я з вас сміявся?.. Ви повинні ставитися до мене з презирством.

На її щоках виступив хворобливий рум'янець. Я говорив далі:

— Отже, ви мене любити не можете...

Вона одвернулася, сперлася ліктями на стіл, затулила очі рукою, і мені здалося, що в них блиснули сльози.

— Боже мій! — вимовила вона ледве чутно.

Це ставало нестерпним: ще хвилина, і я впав би їй у ноги.

— Отже, ви самі бачите, — сказав я по змозі твердим голосом і з вимушеною усмішкою, — ви самі бачите, що я не можу з вами одружитися, якби навіть ви цього тепер хотіли, то незабаром покаялися б. Моя розмова з вашою матінкою змусила мене порозумітися з вами так відверто і так грубо; я надіюся, що вона має хибну думку: вам легко її переконати в цьому. Ви бачите, я граю в ваших очах найжалюгіднішу і найгідкішу роль, і навіть у цьому признаюся; оце все, що я можу для вас зробити. Хоч яку б погану думку ви про мене мали, я їй скоряюся... Бачите, я перед вами негідний. Правда ж, коли навіть ви мене й любили, то з цієї хвилини відчуваєте презирство?

Вона обернулася до мене бліда, як мармур, тільки очі її чудесно блищали.

— Я вас ненавиджу... — сказала вона.

Я подякував, вклонився шанобливо і вийшов.

Через годину кур'єрська трійка мчала мене з Кисловодська. За кілька верст від Єсентуків я пізнав край дороги труп мого баского коня; сідло хтось зняв — мабуть, проїжджий козак, — і замість сидла на спині в коня сиділи два круки. Я зітхнув і відвернувся...

І тепер, тут, у цій нудній фортеці, я часто, пробігаючи думкою минуле, питаю себе: чому я не хотів ступити на цей шлях, що його відкрила мені доля, — шлях, де мене

чекали тихі радощі і спокій душевний?.. Ні, я б не вжився у цьому становищі! Я, як матрос, народжений і зрослий на палубі розбійницького брига: його душа зжилася з бурями й битвами, і, викинутий на берег, він нудьгує і томиться, хай хоч як манить його тінистий гай, хай хоч як світить йому мирне сонце; він ходить собі цілий день по прибережному піску, вслухається в одноманітний гомін прибою і вдивляється в млисту далину: чи не майне там на блідій лінії, що відділяє синю безодню від сірих хмарин, жадане вітрило, що спочатку скидається на крило морської чайки, але дедалі відділяється від піни валів і рівним бігом наближається до пустельної пристані...

III

ФАТАЛІСТ

Якось Печоріну довелося прожити два тижні в козачій станиці. Одного вечора поручик Вулич розмірковував, що керує життям: фатум чи воля людини. Печорін запропонував парі. Поручик узяв перший ліпший пістолет. Печоріну здалося, що він побачив печать смерті на блідому обличчі Вулича. Печорін сказав, що поручик сьогодні помре. Вулич спустив курок, але пострілу не було. Вистріливши вдруге, він прострелив кашкет, що висів на стіні.

Вранці Печорін дізнався, що Вулича вночі зарубав п'яний козак, який замкнувся в порожній хаті. Печорін, ризикуючи життям, допоміг зв'язати вбивцю.

У фортеці Печорін розповів про те, що трапилося, Максиму Максимовичу. Штабс-капітан сказав, що він не любить черкеських гвинтівок, адже їхні курки часто осікаються, якщо їх не дотиснеш пальцем. А потім пожалів Вулича і додав, що, видно, так йому на роду було написано.

1838-1841 Переклад Олексія Кундзіча